

УДК 616.233-002.2/.248-073.175

ОСОБЛИВОСТІ КЛІНІЧНОГО ПЕРЕБІГУ ХРОНІЧНОГО ОБСТРУКТИВНОГО БРОНХІТУ ПІД ВПЛИВОМ МІКРОКЛІМАТОТЕРАПІЇ

Лемко І.С., Заяць К.П., Решетарь Д.В., Александрович Т.А., Мелега О.О.
Науково-практичне об'єднання "Реабілітація" МОЗ України, м. Ужгород

Ключові слова: хронічний обструктивний бронхіт, мікрокліматотерапія, відновлювальне лікування

Вступ. Хронічні обструктивні захворювання легень (ХОЗЛ) відносяться до найбільш розповсюджених захворювань людини [1]. В структурі захворюваності вони входять в число головних причин по числу днів непрацездатності, причинам інвалідизації і займають 4-е місце серед причин смерті. Слід відмітити, що в розвинутих країнах світу в недалекому майбутньому прогнозують зби-

льшення смертності від ХОЗЛ. Захворювання спричиняють значні економічні втрати, зумовлені тимчасовою і стійкою втратою працездатності найбільш активної частини населення [1, 7, 9].

Поняття ХОЗЛ об'єднує групу хронічних захворювань дихальної системи, до яких найчастіше відносять хронічний обструктивний бронхіт (ХОБ), емфізему легень і бронхіальну астму важ-

кого перебігу. Головна ознака, на основі якої формується група ХОЗЛ – це повільно прогресуюча незворотна обструкція, що супроводжується наростанням хронічної дихальної недостатності [1, 5, 9].

Провідне місце в структурі ХОЗЛ займає ХОБ, на базі якого найбільш детально вивчено розвиток ХОЗЛ. Виділення ХОБ в окрему нозологічну форму має принципове значення з позицій ранньої діагностики і лікування його ще на стадії зворотних проявів бронхіальної обструкції, тобто на етапі, коли ще існує реальна можливість загальмувати його прогресування за рахунок впливу на зворотній компонент бронхіальної обструкції [2, 4, 8].

Отже, хронічний обструктивний бронхіт – захворювання, яке характеризується хронічним дифузним неалергічним запаленням бронхів, що приводить до прогресуючого порушення легеневої вентиляції за обструктивним типом і проявляється кашлем, задишкою та виділенням мокротиння, які не пов'язані з ураженням інших органів та систем [5, 7].

ХОБ – хвороба другої половини життя, частіше виникає після 40 років. Однак, протягом 10-15 років хвороби він протікає безсимптомно, тобто може брати свій початок в юнацькому віці [6]. Слід особливо підкреслити цей факт, оскільки на цьому етапі лікування є найбільш успішним і може загальмувати прогресування захворювання. Тому питання ранньої діагностики ХОБ на стадії субклінічних проявів і розробки реабілітаційних програм для цього контингенту хворих є дуже актуальними [2, 3].

Метою дослідження було вивчення ефективності лікування із застосуванням аерозольних середовищ кам'яної солі у хворих на ХОБ з різною важкістю перебігу захворювання на основі аналізу клінічних даних та показників функції зовнішнього дихання (ФЗД).

Матеріали та методи. Було обстежено 54 хворих на ХОБ у фазі неповної ремісії у віці від 23 до 61 року, які проходили стаціонарне лікування в НПО “Реабілітація”, серед них чоловіків – 21, а жінок – 33. Давність захворювання до 5 років відмічена у 22 хворих, 6-10 років – у 10 обстежених, 11-19 років – також у 10 хворих, а понад 20 років хворіли 12 пацієнтів.

Майже всі обстежені – 50 чоловік (92,6%) – пов'язували розвиток захворювання з впливом інфекційного фактору (часті застуди, ГРВІ, повторні пневмонії). Тільки 12 (22,2%) і 13 (24,1%) пацієнтів вказували на можливий вплив шкідливих виробничих поллютантів та паління.

Супутні алергічні прояви переважно у вигляді медикаментозної, харчової алергії або реакції на домашній пил спостерігались у 22 (40,1%) хворих. Четверо з них (7,4%) відмічали і пилкову алергію.

У близько половини хворих (46,3%) встановлено часті загострення захворювання (3-5 разів на рік). Слід відмітити, що 26 (48,7%) обстежених проходили при загостреннях як амбулаторне, так і стаціонарне лікування, 15 хворих (27,8%) – тільки

стаціонарне, а ще 13 (24,1%) – тільки амбулаторне лікування.

Супутня патологія ЛОР-органів найчастіше у вигляді хронічного гаймориту і хронічного тонзиліту спостерігалась у 9 хворих, патологія серцево-судинної системи (ІХС, гіпертонічна хвороба) – у 10 пацієнтів, а патологія шлунково-кишкового тракту (хронічний холецистит, хронічний гастрит) – тільки у 4 обстежених.

У стаціонарі НПО “Реабілітація” хворі проходили комплексне клініко-лабораторне та функціональне обстеження, яке проводили до, в середині та в кінці лікування штучним аерозольним середовищем кам'яної солі. Вивчення ФЗД проводили на мікропроцесорній системі “Пульмовент-2” (Україна). Аналізувались наступні показники: форсована життєва ємність легень (ФЖЄЛ), об'єм форсованого видиху за першу секунду (ОФВ₁), пікова об'ємна швидкість видиху (ПОШ_{вид}), максимальна об'ємна швидкість видиху в точці 25% петлі видиху ФЖЄЛ (МОШ₂₅), максимальна об'ємна швидкість видиху в точці 50% петлі видиху ФЖЄЛ (МОШ₅₀), максимальна об'ємна швидкість видиху в точці 75% петлі видиху ФЖЄЛ (МОШ₇₅), середня об'ємна швидкість видиху на відрізку 25-75% петлі видиху ФЖЄЛ (СОШ₂₅₋₇₅). Оцінка показників проводилась по Knudsen та Morris (1978).

В залежності від клінічної важкості захворювання з урахуванням показників ФЗД всі хворі були поділені на 4 групи:

I група – хворі з легким перебігом ХОБ і нормальними показниками ОФВ₁ (> 90%) при наявності дистальної обструкції за даними МОШ₅₀ і МОШ₇₅ (8 чоловік);

II група – хворі з легким перебігом захворювання і помірним зниженням ОФВ₁ в межах 70-90% (24 пацієнти);

III група – хворі на ХОБ з перебігом захворювання середньої важкості і значною обструкцією (50% < ОФВ₁ < 70%) – 12 чоловік;

IV група – пацієнти з важким перебігом ХОБ і різкою бронхообструкцією (ОФВ₁ < 50%) – 10 чоловік.

Результати досліджень та їх обговорення. Головними клінічними ознаками ХОБ є кашель, сухий або вологий, з виділенням мокротиння, характер якого може мінятися залежно від активності запального процесу в бронхах, а також утруднене дихання і прояви дихального дискомфорту у спокої, задишка при фізичному навантаженні.

До лікування всі хворі пред'являли скарги на кашель, переважно вологий. Сухий кашель різної інтенсивності відмічався тільки у 25-30% обстежених всіх груп.

Вираженість вологого кашлю, кількість та характер мокротиння, що виділялось, зміни цих показників під впливом лікування, визначались важкістю захворювання. Так, легке покашлювання і помірний вологий кашель спостерігались у хворих на ХОБ перших трьох груп приблизно з однаковою частотою, і коливались в межах 54,2 – 62,5%. Однак, різко виражений вологий кашель, як правило, з помірною або великою кількістю (> 50 мл)

слизово-гнійного мокротиння, спостерігався тільки у хворих на ХОБ із середньо-важким (III група) і важким (IV група) перебігом захворювання у 8,3% і 20% випадків відповідно. В той же час звертає на себе увагу той факт, що у хворих I групи з легким перебігом ХОБ при нормальних показниках ОФВ₁ і наявності тільки дистальної обструкції у 62,5% випадків спостерігалось виділення мокротиння в помірній і великій кількості (понад 20 мл і 50 мл за добу відповідно), а у хворих II і III груп переважало виділення незначної кількості мокротиння (у 41,7% хворих). Цей факт вірогідно вказує на погіршення мукоциліарного транспорту при прогресуванні ХОБ, що веде до зменшення кількості мокротиння, яке виділяється. Це сприяє його застою в бронхіальному дереві і подальшому прогресуванню патологічного процесу.

При поступленні на лікування більшість обстежених виділяли в'язке за консистенцією мокротиння (50% – 62,5% випадків), а у хворих IV групи спостерігалось тільки в'язке мокротиння.

Половина хворих I групи вказувала на слизово-гнійний і гнійний характер виділюваного мокротиння, що свідчить про патогенетичну роль інфекційного процесу в бронхіальному дереві у даного контингенту хворих. У хворих II групи патологічний процес набуває монотонного характеру, переважає виділення слизового мокротиння, що вірогідно вказує на зменшення ролі бактеріального запалення у формуванні бронхообструкції. У хворих III, IV груп активність бактеріального запалення у бронхах знову зростає, виділення слизово-гнійного і гнійного мокротиння спостерігається у третини хворих, однак не досягає рівня I групи.

Прояви утрудненого дихання без фізичного навантаження та явища дихального дискомфорту чітко відображають важкість захворювання. Так, хворі I групи пред'являли відповідні скарги у 62,5% випадків, причому 37,5% пацієнтів відмічали тільки легкі утруднення дихання. Пацієнти II групи скаржились на утруднене дихання у 79,2% випадків, причому у 45,8% хворих воно було помірно і різко вираженим. Серед обстежених III групи не відмічали подібних скарг тільки 16,7% пацієнтів. Всі хворі з важким перебігом ХОБ (IV група) скаржились на утруднене дихання у спокої, причому у 80% випадків воно було помірно і різко вираженим.

Виразеність задишки при фізичному навантаженні також залежала від важкості ХОБ. До лікування всі обстежені відмічали задишку при фізичному навантаженні, однак, у хворих I групи вона була незначною і проявлялась тільки при відносно важкому фізичному навантаженні. Половина пацієнтів II групи скаржились на задишку вже при помірних фізичних навантаженнях, а серед хворих III групи помірна задишка фіксувалась у 91,7% випадків. При важкому перебігу захворювання (IV група) 20% хворих скаржились на різко виражену задишку при найменшому фізичному навантаженні.

Отримані дані підтверджені результатами об'єктивного клінічного обстеження хворих. Так,

до лікування у більшості хворих з легким перебігом захворювання (I і II групи) вислуховувалось дихання із жорсткуватим відтінком (75% і 54,2% відповідно), яке у деяких хворих (12,5% і 20,8% відповідно) було дещо ослабленим. У пацієнтів із середньо-важким перебігом захворювання жорстке і жорсткувате дихання прослуховувалось з однаковою частотою (50%), однак ослаблення інтенсивності дихання відмічалось в 3-5 разів частіше, ніж у хворих перших двох груп, що вірогідно вказує на прогресування емфізематозних процесів. У обстежених з важким перебігом захворювання жорстке дихання прослуховувалось у 90% випадків, а його ослаблення спостерігалось у 70% хворих.

При поступленні на лікування у хворих з легким перебігом ХОБ вислуховувались переважно поодинокі сухі хрипи у спокої або при форсованому видиху, причому у частини пацієнтів II групи (12,5%) відмічено розсіяні сухі хрипи в помірній кількості. Серед обстежених із середньо-важким і важким перебігом захворювання зменшувалось число пацієнтів з поодинокими сухими хрипами, зростала частота виявлення розсіяних сухих хрипів у помірній кількості, а у частини хворих вони прослуховувались у великій кількості (8,3% і 30% відповідно).

Вологі хрипи у вигляді пневмосклеротичної крепітації спостерігались у незначної кількості хворих II і III груп (4,2% і 16,7% відповідно). Серед пацієнтів IV групи ці хрипи прослуховувались майже у третини обстежених (30%).

Отже, отримані клінічні дані є основою для визначення важкості захворювання, особливостей його перебігу, наявності ускладнень та відображають основні патологічні процеси, які проходять в організмі хворого на ХОБ.

При оцінці даних загального аналізу крові відмічено, що його зміни характеризували особливості перебігу захворювання у кожного конкретного хворого і в частини обстежуваних вказували на активність запального процесу, який був більш вираженим у пацієнтів III і IV груп.

Аналіз обстежень мокротиння свідчив про розвиток в дихальних шляхах запального процесу середнього ступеня активності.

Головним компонентом лікування хворих в умовах НПО "Реабілітація" є використання вискодисперсних аерозольних середовищ кам'яної солі (мікрокліматотерапії).

Курс мікрокліматотерапії включає:

період адаптації 1-2 дні, протягом якого хворі проходять детальне клініко-функціональне і лабораторне обстеження;

період адаптації до лікувального мікроклімату камер 2-3 дні, з щоденним поступовим наростанням тривалості мікрокліматопроцедур від 15 до 60 хвилин (15 хв., 30 хв., 45 хв. та 60 хв.);

основний лікувальний період, який включає щоденні, крім неділі, мікрокліматопроцедури, тривалістю 60 хвилин.

Крім того, призначали дієтичне харчування з урахуванням непереносимості харчових продуктів, аероіотерапію, дихальну гімнастику, ЛФК, не-

обхідну підтримуючу бронхолітичну і протизапальну терапію.

Проводилось визначення реакції бронхіального дерева на дію бронхолітичних препаратів, підбиралась індивідуальна підтримуюча бронхолітична і протизапальна терапія. Так, при поступленні в НПО "Реабілітація" тільки троє хворих на ХОБ (5,5%) використовували для базового лікування атровенту. В процесі лікування підтримуюча доза атровенту була підібрана 10 пацієнтам (18,5%). На початку лікування 19 хворих (35%) приймали метилксантини *per os*, причому тільки двоє з них (3,7%) використовували пролонговані форми препаратів. Протягом лікування у частини хворих необхідність у прийомі цих препаратів відпала, а всі інші перейшли виключно прийом на пролонгованих метилксантинів.

Парентеральне введення глюкокортикоїдів і еуфіліну проводилось виключно лише при загостренні патологічного процесу у пацієнтів з середньо-важким і важким перебігом ХОБ. Відповідні призначення при поступленні мали місце у 8,3% і 40% хворих III і IV груп. Після курсу інтенсивного лікування цим пацієнтам підбрали відповідну дозу інгаляторних глюкокортикоїдів і атровенту, що на фоні мікрокліматотерапії дало можливість стабілізувати стан хворих, причому під кінець комплексного лікування дозу гормонального інгалятора у 2 хворих зменшили у 2 рази, а у 1-го пацієнта – взагалі відмінили його використання. Серед хворих із середньо-важким перебігом ХОБ необхідність парентерального введення глюкокортикоїдів і еуфіліну виникла тільки у 1 пацієнта (8,3%), а серед хворих I і II групи потреби в таких призначеннях не виникало.

Загострення інфекційного процесу, яке вимагало використання антибіотиків, спостерігалось у 4 хворих (7,4%). Муколітична терапія додатково призначалась переважно хворим із середньо-важким і важким перебігом ХОБ (50% і 40% випадків відповідно).

В процесі лікування всі хворі, які користувались дозованими β_2 -агоністами, відмовились від їх прийому. Антигістамінні препарати були відмінені у всіх пацієнтів, а підтримуючу дозу стабілізаторів мембран мастоцитів отримували одиночні хворі III і IV груп.

Після проведеного мікрокліматичного лікування у переважної більшості обстежених спостерігалась позитивна динаміка клінічних симптомів, однак ефективність мікрокліматичного лікування залежала від важкості перебігу ХОБ.

Так, в кінці лікування при легкому перебігу захворювання (I, II група) хворі відмічали тільки незначне вологе покашлювання у 25% і 37,5% випадків відповідно, а серед пацієнтів із середньо-важким і важким перебігом вологий кашель зберігся у 8,3% і 20% обстежених відповідно. Переважна більшість хворих всіх груп відмічала незначне виділення слизового мокротиння і тільки у поодиноких пацієнтів II-IV груп спостерігалась помірна кількість мокротиння (20-50 мл), причому у двох хворих II групи воно мало слизово-гнійний харак-

тер. В'язкий характер мокротиння зберігся у 16,7% обстежених II і III групи і 10% пацієнтів IV групи.

Таким чином зміни вологого кашлю, і характеру мокротиння, що виділяється в процесі мікрокліматичного лікування, підтверджують муколітичну і сануючу дію високодисперсного аерозоллю кам'яної солі, хоча у двох пацієнтів II групи (8,3%) повної санації бронхіального дерева досягти не вдалось.

Помірний сухий кашель після лікування у обстежених хворих не спостерігався, хоча частота виявлення незначного сухого покашлювання у пацієнтів з легким перебігом ХОБ збільшилась у 2 рази (вірогідно за рахунок зменшення його інтенсивності). У обстежених із середньо-важким і важким перебігом частота незначного покашлювання залишилась незмінною. Не скаржились на кашель під кінець лікування половина хворих з легким і середньо-важким перебігом захворювання і тільки 20% пацієнтів з важким перебігом ХОБ.

Утруднене дихання в спокої і прояви дихально-го дискомфорту після лікування спостерігались у хворих II, III і IV груп, а у пацієнтів I групи з явищами тільки дистальної обструкції вищевказані скарги не фіксувались.

Слід відмітити, що незначні утруднення дихання у хворих II групи з легким перебігом ХОБ зустрічались у 3 рази частіше, як у хворих III групи із середньо-важким перебігом захворювання, а хворі з важким перебігом ХОБ скаржились на незначні і помірні утруднення дихання в 30% і 10% випадків відповідно.

Задишка при фізичних навантаженнях у всіх хворих I групи після лікування зникла. Хворі III групи скаржились на незначну задишку при фізичному навантаженні у 83,3% випадків, а пацієнти II і IV – відмічали незначну і помірну задишку при фізичному навантаженні у 70,8% і 4,2% та 70% і 30% випадків відповідно.

При об'єктивному клінічному обстеженні пацієнтів після лікування встановлено, що жорстке за характером і ослаблене дихання повністю зникло лише у хворих I групи. У цих же хворих зменшилась частота виявлення жорсткуватого дихання, а у 37,5% обстежених прослуховувалось везикулярне дихання.

У інших хворих жорстке дихання зберігалось у 16,7% випадків серед обстежених II групи, 25% пацієнтів III групи і 40% хворих IV групи. В цих же групах зросла частота виявлення жорсткуватого дихання, очевидно за рахунок зменшення жорсткого. А везикулярне дихання прослуховувалось лише в одиничних хворих II і III груп (4,2% та 16,7% випадків відповідно).

Ослаблене за інтенсивністю дихання зберігалось у 12,5% та 16,7% пацієнтів II і III груп і в 30% випадків серед обстежених IV групи. Слід відмітити, що частота виявлення ослабленого дихання зменшилась у 4 і 2,3 рази серед хворих III та IV груп відповідно, а в II групі – лише у 1,6 рази.

Аналогічні зміни виявлені при аналізі інших даних аускультатії. У хворих I групи сухі хрипи після лікування не прослуховувались, а у пацієнтів

II групи відмічались тільки поодинокі сухі хрипи у спокої або при форсованому видиху в 45,8% випадків, що в 1,5 рази рідше, ніж при поступленні.

У одного III групи прослуховувались розсіяні сухі хрипи в помірній кількості, а у інших 6 – відмічались лише поодинокі сухі хрипи. Серед хворих з важким перебігом захворювання розсіяні сухі хрипи збереглися у 20% випадків, а поодинокі – у 70% обстежених. Не прослуховувались сухі хрипи тільки у 10% хворих IV групи, в той час, як в інших групах цей показник був значно вищим. Локальні вологі хрипи вказували на наявність пневмосклерозу і в процесі мікрокліматотерапії не змінювались.

Протягом лікування у частини хворих спостерігалась бальнеологічна реакція, як правило з боку бронхолегеневої системи, причому частота її виявлення та вираженість була різною. Так, серед пацієнтів I групи незначна бальнеологічна реакція у вигляді деякого посилення вологого кашлю і збільшення кількості мокротиння спостерігалась у 37,5% обстежених на першому тижні лікування, причому у одного з хворих вона повторилася на третьому тижні лікування.

Найбільш часто бальнеологічна реакція спостерігалась серед пацієнтів II групи (62,5%), причому у двох хворих (8,3%) вона була помірно виражена (виразне посилення вологого кашлю, яке провокувало незначні утруднення дихання). У частини обстежених цієї групи незначна бальнеологічна реакція відмічалась протягом усього курсу лікування, поступово зменшуючись.

При середньо-важкому перебігу захворювання (III група) частота бальнеологічних реакцій значно зменшувалась, була незначною і відмічалась тільки у четвертини хворих на першому або другому

тижні.

У обстежених з важким перебігом ХОБ бальнеологічна реакція реєструвалась у 50% випадків, інтенсивність її, порівняно з попередніми групами хворих наростала. Слід відмітити, що різко виражені реакції, які проявлялись значним утрудненням дихання, спостерігались у 10% обстежених на другому і третьому тижнях лікування, що ймовірно свідчить про недостатність адаптативних реакцій у хворих з важким перебігом ХОБ і потребує перегляду технології мікрокліматичного впливу у даної категорії хворих.

Розробки інших технологій мікрокліматичного впливу потребують, мабуть, і хворі з легким перебігом захворювання, що зумовлено великою частотою бальнеологічних реакцій.

Необхідно особливо увагу звернути на вивчення особливостей перебігу захворювання, клініко-біохімічні та імунологічні зрушення при легкому перебігу ХОБ і на цій основі удосконалити медичні технології немедикаментозного лікування цього контингенту хворих.

Висновки. Таким чином, мікрокліматотерапія справляє, в цілому, позитивний вплив на перебіг ХОБ, що проявляється відповідною динамікою основних клінічних проявів захворювання, які підтверджуються змінами ФЗД та загально-клінічних аналізів. Особливості реагування хворих з різною важкістю перебігу ХОБ на проведені лікування зумовлюють необхідність розробки і апробації нових диференційованих режимів мікрокліматичного впливу. Слід відмітити неадекватний підбір базової терапії у хворих на ХОБ на рівні дільничних та сімейних лікарів, що диктує необхідність розробки відповідних методичних рекомендацій та їх впровадження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Айсанов З.Р., Кокосов А.Н. и др. Хронические обструктивные болезни легких. Федеральная программа // Русский медицинский журнал. - 2001. - Т.9, №1. - С.1-47.
2. Зонис Я.М. Немедикаментозная реабилитация больных обструктивными заболеваниями легких // Пульмонология. - 2000. - № 4. - С. 83-87.
3. Клячкин Л.М., Щегольков А.М., Клячкина И.Л. Принципы современной климатотерапии и ее значение в пульмонологии // Пульмонология. - 2000. - № 4. - С. 88-92.
4. Федосеев Г.Б. Механизмы обструкции бронхов. – Санкт-Петербург, 1995. - 333 с.
5. Чучалин А.Г. Хронические обструктивные болезни легких –М.: ЗАО “Издательство БИНОМ”; 1999. –512 с.
6. Anderson H., Esmail A., Hollowell J., et al. Epidemiologically based needs assessment i: lower respiratory disease. London, 1994. – 123 p.
7. Fletcher C. M., Peto R., Tinker C. M., Speizer F. E. The natural history of chronic bronchitis and emphysema. Oxford, 1976. – 141 p.
8. Jones P.W. Quality of life measurement for patients with diseases of airways // Thorax. – 1991. – V. 46, № 9. – P. 676-682.
9. Siafakas N.M., Vermeire P., Pride N.B., et al. Optimal assessment and management of chronic obstructive pulmonary diseases (COPD). A consensus statement of the European Respiratory Society (ERS) // Eur. Resp J. – 1995. – V. 8. – P. 1398-1420.

SUMMARY

THE CLINICAL FEATURES OF CHRONIC OBSTRUCTIVE BRONCHITIS UNDER THE INFLUENCE OF THE MICROCLIMATOTHERAPY

Lemko I.S., Zayats K.P, Reshetar D.V., Aleksandrovich T.A., Meleha O.O.

The efficiency of the treatment of the patients with chronic obstructive bronchitis with usage of the high-dispersed aerosol of rock salt is studied. It was determined that the expressiveness of the positive influence of microclimatotherapy upon disease's passing depends on heaviness of a chronic bronchitis.

Key words: chronic obstructive bronchitis, microclimatotherapy, reducing treatment